

TÜRKİYE ve DÜNYA BAĞCILIĞI

Dr. Selçuk KARABAT¹

Bağcılığın Tarihi

Dünya’da çok geniş bir alanda yapılmakta olan bağcılıkta asma veya omca (Vitis sp.) denilen bitki yetiştirilmektedir. Milyonlarca yıl öncesine dayanan asmanın anavatanı konusunda birbirinden çok farklı görüşler bulunmaktadır. Asmanın çok büyük form zenginliği göstermesi sebebiyle, anavatanı olarak Kafkasya, Hazar Denizi’nin güneyi ve Kuzey doğu Anadolu yöreleri gösteriliyordu. Fakat XX. Yüzyılda bu konuda yapılan jeolojik ve arkeolojik araştırmalar sonunda günümüzden yaklaşık 60 milyon yıl öncesin de bile asmanın dünyanın birçok yöresinde yetişmekte olduğu tespit edilmiştir.

İlk insan yaşamının başladığı 10.000 yıl önceki dönemden kalma olduğu tespit edilen pres artığı üzüm çekirdekleri bize üzümünden şarap yapılmasının insanlık tarihi kadar eski olduğunu ve bağcılık kültürünün de bu yıllarda Anadolu’da başladığını göstermektedir.

Bağcılığın tarihi Anadolu uygarlıkları ile iç içedir. M.Ö. 2000 yıllarında Anadolu’ya gelerek 600 yıllık büyük bir uygarlık yaratan Hititlerden, bağcılığın önemini anlatan çok sayıda arkeolojik buluntu günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca, bu döneme ait kaya resimleri ve heykelerde, üzüm ve şaraba ait figürlerin yer alması, Hitit kanunlarında bağların ve ürünün korunmasına yönelik özel hükümlere yer verilmesi, Boğazköy metinlerinde kuru üzümünden söz edilmesi, sosyal ve ekonomik açıdan Anadolu bağcılığının önemini günümüze taşıyan diğer belgelerdir. Arkeolojik buluntulardan Anadolu’da Hititler zamanında asma ve şarabın büyük önem taşıdığı, M.Ö. 1800–1550 yıllarında bağcılığın çok gelişmiş olduğu, dini merasimlerde ve sosyal yaşantıda üzüm ve şarabın tanrılara adak olarak sunulduğu kaydedilmektedir. Hititler bağ ve bahçe gibi varlıklarını korumak için bugünkü anlayışa uygun tarım yasalarını da uygulamışlardır. Yozgat Alishar’da elde edilen kazılardan M.Ö. 1800–1600 yıllarına ait üzüm salkımı şeklinde şarap ve içki kabı bulunmuştur. Bütün bunlara ek olarak Çorum Alacahöyük’de kral mezarlarından M.Ö. 2300 yıllarına ait altın şarap bardağı ile şarap testisinin bulunması, Ege ve Marmara bölgesinde bağcılığın geliştiği yörelerde (Lapseki, Çanakkale, Bergama, Aliağa ve Dikili, Bozcaada, Çeşme, Karaburun ve Seferihisar ‘da) basılan paralar üzerinde üzüme, şarap kabına ve Amfora yer verilmiş olması bağcılığa ve şaraba verilen önemi göstermektedir.

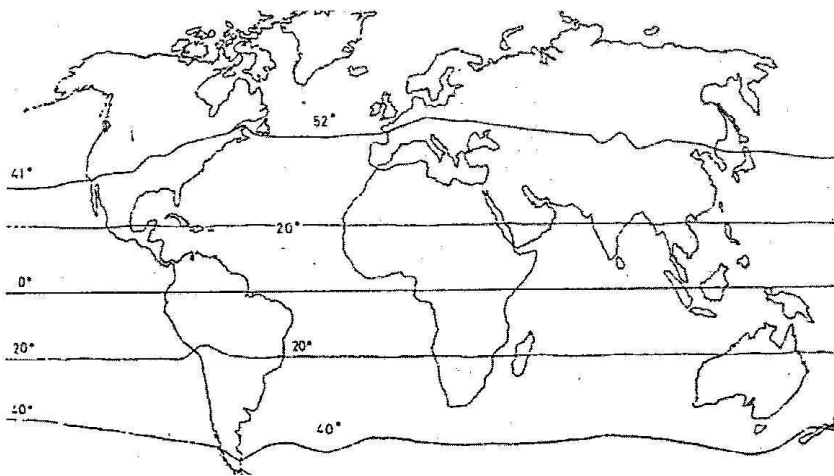
Hititlerden sonra Anadolu, çeşitli uygarlıklara yurt olmaya devam etmiştir. Bunlardan Frigya ve Pers uygarlıkları ile Helenistik dönem boyunca bağcılık, önemini korumuştur. Avrupa için çok farklı ve yeni olan sofralık üzüm yetiştiriciliği Osmanlı İmparatorluğu

¹ Manisa Bağcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, e-mail: skarabat@manisabagcilik.gov.tr

döneminde, Balkanlardan İtalya, Fransa ve İspanya'ya kadar yayılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı süslemelerinde asma yaprağı ve üzüm salkımı önemli figürler olarak yer almıştır. Bağcılık kültürünün Anadolu'nun batısındaki yayılışında, Anadolu'dan Girit ve Ege adalarına göç ederek Minos uygarlığının (M.Ö. 2200–1400) kurulmasına öncülük eden Hititlerin büyük etkisi olmuştur. Minos uygarlığının Girit'te başlattığı bağcılık, daha sonra Mora Yarımadası ve Trakya'ya yayılmıştır. Deniz ticaretinin önde gelen toplumlari olan Yunanlılar ve özellikle Finikeliler, bağcılık kültürünü Akdeniz'in batısına taşımışlardır. Fransa'da ilk bağlar M.Ö. 500 yıllarında Yunanlı göçmenler tarafından kurulmuşsa da, bu ülkede bağcılığın gelişmesinde Romalılar daha etkili olmuştur (M.Ö. 1.yy). Roma İmparatorluğu'nun gelişmesiyle birlikte bağcılık, Almanya'nın Ren Vadisi'ne ulaşmıştır. Bu dönemde ülkelerarası şarap ticareti, Romalıların hâkimiyetinde olsa da, imparatorluğun çöküşü ile birlikte, şarap ticaretinde önemli bir gerileme yaşanmıştır; ancak Avrupa'da hızla yayılmakta olan Hıristiyanlığın etkisi ile şarap ticareti yeniden canlanmıştır. Ortaçağ'da (M.S. 500–1000) bağcılık ve şarapçılık daha çok manastırın himayesi sınırlı kalmıştır. 16. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa'da 30 Yıl Savaşları'nın Ren Vadisi'ndeki bağlara, 1709 yılındaki büyük don olayının ise; Fransa ve Almanya'nın kuzeyindeki bağlara büyük zarar vermesine ve 1868'de ilk olarak Fransa'da hızla yayılan filokseraya rağmen bağcılık, Avrupa'daki önemini ve gelişimini günümüze kadar sürdürmüştür.

Dünyada Bağcılığın Yayılım Alanı

Dünyada bağcılık genel olarak kuzey yarım kürede 20–52, güney yarım kürede ise 20–40 enlem dereceleri arasında yayılmış bulunmaktadır (Şekil 1). Sıcaklık bağcılığın dünyada bu enlem dereceleri dışına doğru yayılmasını önleyen en önemli faktördür.

Şekil 1. Dünyada bağcılığın yapıldığı yerler

Bağcılık için yerkürenin en elverişli iklim kuşağı üzerinde bulunan ülkemiz, kültür asması (*Vitis vinifera* L.) ve bağcılık kültürünün anavatanı olması nedeniyle zengin bir gen potansiyeline sahiptir, iklim koşullarının uygun olması ve asmanın heterozigotik yapısından dolayı çok geniş çeşit ve tip zenginliğine sahiptir. Üzümlerde çekirdeksizlik, erkencilik, geççilik, verim ve kalite yüksekliği çok önemli genetik karakterler olup, bu karakterler ilk defa Anadolu'nun lokal çeşitlerinde ortaya çıkmış ve yayılmıştır. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca yapılan çeşit belirleme çalışmalarında ülkemizde 1200 üzüm çeşidi veya tipinin mevcut olduğu belirtilmektedir.

Dünya ve Türkiye Üzüm Üretim Alanı Miktarı

Türkiye 2008 yılı istatistiklerine göre dünya 7.408.127 ha'lık bağ alanları içinde 438.000 ha'lık bağ alanı varlığı ve 67.708.587 ton'luk dünya yaş üzüm üretiminin 3.923.000 ton luk kısmıyla önemli bir bağcı ülke konumundadır.

Çizelge 1. Dünya Bağ Alanı ve Üzüm Üretimi

Yıllar	Alan (ha)	Üretim (ton)	Verim (Kg/ da)
1998	7.248.298	57.032.866	786,8
1999	7.269.217	60.898.480	837,8
2000	7.376.525	64.813.052	878,6
2001	7.450.017	60.780.149	815,8
2002	7.506.099	62.012.987	826,2
2003	7.498.317	62.793.596	837,4
2004	7.586.595	66.569.761	877,5
2005	7.320.445	66.413.393	907,2
2006	7.389.298	67.341.160	911,3
2007	7.349.718	65.971.144	897,6
2008	7.408.127	67.708.587	913,9

Kaynak: <http://www.faostat.fao.org>

Ülkelere Göre Üzüm Üretim Alan ve Miktarları (2008)

	ÜLKE	ÜRETİM ALANI		ÜLKE	ÜRETİM MİKTARI	
		ALAN (1000 ha)	%		MİKTAR (1000 ton)	%
1	İSPANYA	1.200	16,2	İTALYA	8.519	12,6
2	FRANSA	813	11	FRANSA	6.500	9,6
3	İTALYA	770	10,4	ÇİN	6.250	9,2
4	ÇİN	483	6,5	A.B.D.	6.105	9,1
5	TÜRKİYE	438	5,9	İSPANYA	6.013	8,9
6	A.B.D.	380	5,1	TÜRKİYE	3.923	5,8
7	İRAN	315	4,3	İRAN	3.000	4,4
8	PORTEKİZ	223	3	ARJANTİN	2.900	4,3
9	ARJANTİN	220	3	ŞİLİ	2.350	3,5
10	ROMANYA	194	2,6	GÜNEY AFR.CUM.	1.600	2,4
11	ŞİLİ	182	2,5	AVUSTRALYA	1.530	2,4

12	AVUSTRALYA	166	2,3	BREZİLYA	1.342	2,0	
TOPLAM		5.454	73,6	TOPLAM		50.032	73,9
AB 27+		4.068	54,9	AB 27+		27.713	40,9
DÜNYA +		7.408	100	DÜNYA +		67.708	100

Kaynak: <http://www.faostat.fao.org>

Ülkemizde gerçekleştirilen üretimin büyük bir çoğunluğu sofralık ve kurutmalık; bir kısmı da şaraplık olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında pekmez, pestil, köfter, sucuk, ezme gibi farklı değerlendirme yolları da vardır. Yaş üzüm üretiminin tüm meyve üretimimiz içindeki payı %30,7'dir. Asma hemen her toprakta yetişebilmesi; az sulamayla yetinmesi ve yamaç arazilerde de uyum sağlaması nedeniyle tercih edilmektedir. Ayrıca üzümün birçok değerlendirme şeklinin olması da dünya üzerinde en fazla üretilen meyve olmasına yol açmıştır.

Ülkemizde üretilen toplam yaş üzümün %35,4'ü sofralık, %41,7'si kurutmalık, %5,5'i şaraplık olarak, %8,8'i çeşitli gıda ürünleri elde etmek amacıyla kullanılmaktadır. Üzümün diğer değerlendirme ürünlerinden pekmez, sucuk, reçel, köfter, bastık, samsa, pestil vb. yoğun olarak iç pazarda tüketilmektedir.

Dünyada 20-52 kuzey, 20-40 güney enlem dereceleri arasında yer alan A.B.D., Şili, Güney Afrika, Avustralya, Türkiye, Yunanistan ve İran önemli çekirdeksiz kuru üzüm üretici ülkeleridir (Çizelge 2). Çekirdeksiz üzümün üretimi için özel ekolojik şartlar gerektiğinden bu ülkelerin üretimleri de bu koşulları sağlayan özel bölgelerde olmaktadır.

Çekirdeksiz kuru üzüm hasadı, kuzey yarım küresi ülkelerinde Ağustos- Eylül aylarında, güney yarım küresi ülkelerinde ise Mart, Nisan aylarında yapılmaktadır.

A.B.D' de: Kaliforniya'nın San Joaquin Valley bölgesi,

Yunanistan' da: Polopenez, Korent kesimleri ve Girit Adası,

Avustralya' da: Yeni Gal ve Victoria bölgesi,

İran' da: Güney Azerbaycan, Horosan ve Şiraz

Türkiye'de Ege Bölgesi

Çizelge 2. Dünya Çekirdeksiz Kuru Üzüm Üretimi (1000 ton)

YILLAR	TR	AUS	IR	YUN	A.B.D	G.AF.C	ŞİLİ	TOPLAM
1996/97	220.0	40.0	95.0	38.0	232.0	35.0	27.0	687.0
1997/98	233.0	40.0	95.0	40.0	301.0	32.0	28.0	769.0
1998/99	250.0	40.0	102.0	40.0	218.0	34.0	28.0	712.0
1999/00	190.0	32.5	120.0	35.0	284.4	38.0	32.0	731.9
2000/01	265.0	25.0	112.0	35.0	350.0	29.0	32.0	848.0
2001/02	226.0	25.0	102.0	39.8	350.0	35.0	30.0	807.8
2002/03	231.0	29.0	107.0	20.0	318.8	33.0	34.0	772.8
2003/04	215.0	29.5	94.0	15.0	297.1	40.0	48.7	739.3
2004/05	305.0	24.0	90.0	35.0	175.0	37.0	44.0	710.0
2005/06*	200.0	25.0	80.0	20.0	231.0	21.5	44.0	621.5

Kaynak: Anonim, 2006

Ülkemizde yer alan 9 tarım bölgesi içinde hem alan, hem de üretim yönünden Ege Bölgesi birinci sırada gelmektedir. Sadece bu bölgemiz bağ alanlarının %28,5'ine, üzüm üretiminin % 45,6'sına sahiptir. Modern bağcılık tekniği sayesinde dekara ortalama kuru üzüm verimi bazı yerlerde 1.000 kg'ın üzerine çıkmıştır. Son yıllarda tesis edilen hemen hemen bütün bağlarda telli terbiye sistemleri kullanılmaktadır. Bölgede kurutmalık üzüm yetiştiriciliği yaygın olarak yapılmakta olup, %90 oranında yuvarlak çekirdeksiz üzüm çeşidi üretilmektedir. Toplam kuru üzüm üretiminin %85'lik bölümünü ithal eden en büyük alıcılar İngiltere, Hollanda ve Almanya başta olmak üzere Avrupa Birliği (AB) ülkeleridir. Sofralık olarak ise Manisa'nın Alaşehir, Sarıgöl ilçeleri, Denizli'nin Buldan ve Çal ilçeleri yoğun üretim yapan ve ürünlerini dış pazarlarda değerlendiren yörelerdir. Ege Bölgesi son yıllarda şaraplık bağcılık açısından da önemli gelişmeler içerisinde. Denizli'nin Güney ilçesi, İzmir'in Kemalpaşa, Urla ve Çeşme ilçeleri ve Manisa'nın Turgutlu ilçelerinde geniş alanlarda modern şaraplık amaçlı bağlar tesis edilmiştir.

Bağ alanı ve üretim açısından ikinci sırada gelen Akdeniz Bölgesi erkenci üzüm yetiştiriciliği açısından önemlidir. Örtü altı bağ yetiştiriciliği son yıllarda artmıştır. Yalova İncisi ve Trakya İlkeren çeşitleri ile artık Mayıs ayı sonunda ilk turfanda ürün alınabilmektedir. Akdeniz Bölgesi'nde yayla bağcılığı konusunda da gelişmeler vardır.

Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde şaraplık, Anadolu tarafında ise orta mevsim ve geç mevsimde olgunlaşan sofralık üzüm çeşitleri yetiştirilmektedir. Tekirdağ ve Edirne'de şaraplık üzüm üretimi çok yaygındır, ürünleri ise genellikle özel sektöre ait şarap fabrikalarında değerlendirilmektedir.

Ülkemizin diğer bölgelerinde de standart üzüm çeşitlerine ait bağlar bulunmaktadır. Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP)'nin kapsamında Güney Doğu Anadolu Bölgemizde bağcılık daha önemli hale gelecektir.

Bağcılıkta son yıllarda ortaya çıkan büyük değişimlere rağmen, Türkiye bağlarının büyük bölümünde, mekanizasyona elverişli olmayan terbiye şekli kullanılmaktadır. Oysa insan iş gücünün azalması mekanizasyonun artması gerekmektedir. Bunun için geleneksel terbiye şekli olan Goble vb. sistemlerden hızla yüksek telli sistem bağcılığına geçilmelidir.